

**AKIK TÁVOLLÉTÜKBEN SEM TUDTAK
ELSZAKADNI ERDÉLYTŐL
BUDAY ÁRPÁD, BUDAY GYÖRGY ÉS BUDAY KÁLMÁN
KOLOZSVÁRI EMLÉKEZETE**

CSEKE PÉTER

A nyolcvanas évek elején, amikor az esszéíró és művelődésszervező Jancsó Béla (1903–1967) lakását a húga felszámolta, kevesen tudtak arról, hogy milyen értékes irodalom- és művelődéstörténeti örökséget rejt a Monostori útra néző szoba, illetve a mély kapubejárat jobb oldali falába épített – „titokzatos” – vaspántos szekrény. Padlóra szórt levelek, levélmásolatok, kéziratok, újságkivágatok látványa fogadott, amikor Debreczeni László telefonhívására – kérésének megfelelően: jókora bőrönddel – a „lerobbant” lakásban megjelentem. Hogy kikkel állt levelezésben Jancsó Béla? A távollétében Erdélytől elszakadni sosem tudó Buday Árpád régészprofesszor, Buday György világhírű grafikus és a fiatalon elhunyt Buday Kálmán történész levelei már kezdettől felkeltették érdeklődésemet. Később tudtam meg, hogy Buday Árpád nemzetközi tekintélyű régésznek számított már kolozsvári működése idején. Nagyobbik fiából is régészt szeretett volna nevelni, ezért állandóan magával vitte terepjárásaira. Ha az apát a régmúlt korok kultúrája ejtette ámulatba, a fiút a tájélmény varázsa, a korabeli népi élet gazdagsága ragadta meg. Hanem ez a varázs idő előtt megtörött. Az idegen nyelveken levelező tudós felkelti a román hatóságok gyanakvását: kémtevékenységgel vádolják, rövid időre le is tartóztatják, szakmáját nem folytathatja. Többévi egzisztenciális küzdelem és hetekig tartó vagonutazás után „jövevényként” érkezik meg 1924 őszén családjával Szegedre, a Kolozsvárról átköltözött egyetemi tanárok kolóniájára. Buday Árpád mind Kolozsváron, mind szegedi tanulmányévei alatt mentora volt Jancsó Bélának; amikor diplomája nosztrifikálása érdekében vissza kellett térnie Kolozsvárra, fiatal joghallgató barátjára bízta a Szegeden tanuló erdélyi ifjak Bethlen Gábor Körének gondjait; Buday Kálmán pedig állandó „téma” volt kettejük levelezésében.

Kulcsszavak: Buday-évforduló, régészprofesszor, régmúlt idők kultúrája, történeti földrajz, Erdélyi Fiatalok, Szegedi Fiatalok

Keywords: Anniversary of the Budays, archaeologist, the culture of ancient times, historical geography, Youth of Transylvania, Youth of Szeged

1. A híres nagyenyedi kollégium neveltjeiként már apáik is – Buday Árpád régészprofesszor (1879–1937) és Jancsó Ödön (1876–1936) sebész főorvos – életre szóló barátságot kötöttek. Mind az 1903-as születésű Béla, mind az 1907-es György a királyi Romániában eszmélkedett, a kolozsvári református kollégiumban kezdett tanulmányaikat mindketten a szegedi egyetemen folytatták. Orvosi diplomájának honosítása érdekében Jancsó 1928-ban visszatér Kolozsvárra, és két év múlva elindítja az *Erdélyi Fiatalok* mozgalmát. Legfőbb szövetségese – s egyben legbizalmasabb barátja László Dezső és Debreczeni László mellett – Buday György volt, aki Jancsó „szegedi helytartójaként” előbb újszervezi az erdélyi diákok 1902-es alapítású Bethlen Gábor Körét, majd életre kelti a modellértékű tanyakutató és tanyasegítő mozgalmat, hogy aztán a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumával megteremtse későbbi társadalomtudósok, írók, művészek „fölnevelő közösségét”.

Buday Árpád nemzetközi tekintélyű régésznek számított már kolozsvári működése idején. Nagyobbik fiából is régészt szeretett volna nevelni, ezért állandóan magával vitte terepjárásaira. Ha az apát a régmúlt korok kultúrája ejtette ámulatba, a fiút a tájélmény varázsa, a korabeli népi élet gazdagsága ragadta meg. Hanem ez a varázs idő előtt megtörött. Az idegen nyelveken levelező tudós felkelti a román hatóságok gyanakvását: kémtevékenységgel vádolják, rövid időre le is tartóztatják,

szakmáját nem folytathatja. Többévi egzisztenciális küzdelem és hetekig tartó vagonutazás után „jövevényként” érkezik meg 1924 őszén családjával Szegedre, a Kolozsvárról átköltözött egyetemi tanárok kolóniájára.¹ A „visszahonosítás” – ahogy Buday György írja 1970-es visszatekintésében² – súlyos megrázkódtatásokkal és az ígéretes művészi pályakezdés elakadásával járt. „A hazacserének első kihatása – olvasható Vásárhelyi Z. Emil ma is figyelmet érdemlő 1936-os Buday-tanulmányában – önbizalmának csökkenése. Szülővárosához mérte magát, s most az idegen város közömbösségére kellett reáébrednie, hogy nem a Szent Mihály templom a világ közepe. Művészetében is megtorpan. [...] Valószínűleg ez a törés adja számunkra a mai Budayt.”³

2. Az első világháború idején koraérett gyermekként felnövő Jancsó Béla érettségi után édesapja biztatására orvosi pályára készül. Legkedvesebb tanárával, Buday Árpáddal osztja meg választásának, élethivatásának gondjait.

„Mi viharban nőttünk fel – írta 1921. június 20-án –, szenvedésben érlelődünk meg, és abban is fogunk elpusztulni. A múlt emlékeitől befolyásolt nemzedék után nekünk kell új eszmény felé terelnünk, romjaiból megépítenünk, újrateremtenünk a világot. [...] Történelmi időket élünk, de a jelenben szemünk csak a zűrzavar szomorú képét látja, s nem tudja még felismerni azokat az irányokat, amelyek a káoszt magasabb, új harmóniába terelik.”⁴

A „történelmi idők”-re „történelmi léptékű” a válasz: a sem élni, sem halni nem hagyó idők mögött épp a történelem moccanásiránya nem észlelhető! „A történelmi idők ott kezdődnek majd – tudatta tanítványával Buday Árpád –, amikor megindul a tisztító fuvallat, és lerázza magáról az élszökeket. Azt azonban, hogy ez mikor lesz, nem tudom megmondani...”⁵

A családi emlékezet szerint Jancsó Béla rendszeres vendég volt Budayéknál. Látogatásai kezdetben bizonyára kedves tanárának szóltak, idővel azonban Buday György is „megnőtt” a szemében. Hiszen nézeteik, törekvéseik hasonlóak voltak. Jancsó akkor már egyik vezetője volt a református hallgatók Bethlen Gábor Körének, és tapasztalt ifjúsági vezetőnek számított. Mint az új erdélyi nemzedék első tömörülésének, a *Tizenegyek* csoportjának egyik vezéralakja, mint rendszeresen publikáló fiatal író és esszéista, számottevő tekintéllyel bírt. Nyilván hivatott vezetőnek ismerte el Buday György is, hiszen adott a véleményére. Egyetemi hallgatóként azonnal tagja lett a Jancsóék vezette Bethlen Gábor Körnek, sőt hamar észrevételte magát. Olyannyira, hogy amikor 1927 végén Jancsó (s a kör két másik vezetője, Suba Károly és Csögör Lajos orvostanhallgató) elhatározta, hogy hazatér Erdélybe, utódjukat az akkor húszéves Budayban találták meg.⁶

Jancsó Béla leveleiből sosem hiányzik a „kedves szülők” üdvözlője, Kálmán iránti érdeklődése. Ugyanígy Budaynál is: „Kérlek, tisztelem és kézcsókjaim tolmácsold kedves szüleidnek és kedves húgodnak, Elemért üdvözlöm.” Buday Árpád számontartja kolozsvári tanítványa orvosi szigorlatait, és kedélyesen ír neki a „bécsi fiú”-ról (Kálmán körül forgott akkor a világ), illetve „György úrról”, aki sokat dolgozik, csak éppen joghallgatói szigorlatait hanyagolja el. Hanem 1936 nyarától tragikussá válik a levelek alaphangulata. Előbb a Buday család olvashatott Jancsó Ödön haláláról, majd Jancsó Béla a Buday Kálmánéról és Buday Árpád súlyos műtétjéről. „Gyurka lelkem, mi baja volt, és most hogy van? Volt tanárain közül senki hozzám olyan közel nem áll, mint ő, nagyon aggódom miatta, és várom a hírt felőle.”⁷ A választ az 1937. április. 17-én kelt Buday-levél tartalmazta: „Szegény Apám, amikor a nyáron rosszul lett, és másfél órás operációval próbálták rendbe hozni, akkor már menthetetlen volt. Nekem Vidakovics és Purjesz bizalmasan megmondta, hogy Isten csodája lesz, ha novemberig kibírja. Magam ezért is vártam római elutazásommal. [...] Rákja volt, és ezt persze titkolni kellett előtte, s ezért a legközelebbieknek sem beszéltem róla. [...] A szerencsétlenség be is következett, másfél hónappal ezelőtt újra rosszul lett Apám, gyomorvérzése volt, ennek ellenére – hiszen ismerted jól! – megtartotta előadását, sőt még utána való nap is megtartotta egyik óráját. A másodikat már nem tudta, beszállították a sebészeti klinikára, ahol vérátömlesztéssel segítettek átmenetileg. Nekem csak akkor engedett írni, pár nappal később, mikor már jobban érezte magát. [...] Látogatóival szokása szerint tréfálkozott. [...] Csaknem órára pontosan akkor halt meg Apám szegény, amikor 30 évvel előbb én megszülettem.”⁸

¹ BUDAY 1970, 15–28.

² BUDAY 1970, 15–28.

³ VÁSÁRHELYI 1936, 343–345.

⁴ CSEKE 2015, 31.

⁵ CSEKE 2015, 34.

⁶ CSEKE 2006, 27.

⁷ CSEKE 2006, 177–178.

⁸ CSEKE 2006, 178–179.

Az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain Jancsó Béla búcsúztatta.

„Transsylván ember volt – írta –, és Transsylvánia egyetemes emberi jelentősége a tudás és a lélek két dimenziójában kevésben alakult ki olyan életformáló igazsággá, mint őbenne. 1924-ig itt élt, és a legnehezebb átmeneti időkben teljesítette szellemi és tudományos életünk átszervezésének kötelességét. Mint szegedi egyetemi tanár is mindig visszavágyott.⁹ Transsylván ember volt, fajtájához haláláig hű, s minden más fajtájú transsylván értéket megbecsülő és megbecsültető. [...] Bizonyára igazabb lenne és jobb a világ, ha sok hozzá hasonló lelkű ember lenne [...]. Illesse a mi meghatott kegyeletünk is igaz emberi és transsylván alakját.”¹⁰

3. Buday György 1930-ban fordult az őt világhírűvé tevő fametszés felé, miután kérésére korán elhunyt öccse egyik heidelbergi tanulmányútjáról fametsző dúcokat, véső- és metszőkéseket hozott neki.¹¹ Ennek köszönhetően már 1931-ben megszületett a *Boldogasszony búcsúja* című sorozata, amelyre külföldön is felfigyelt a kritika. A történész, régész, levéltáros Buday Kálmánról (1908–1936) keveset tudunk. Jancsó Béla 1932. március 16-án gratulál doktorátusához, várja disszertációját, melyben *Báthory István erdélyi fejedelemségével* foglalkozott.¹² És várja őt magát is. Nem rejti véka alá: azért is, hogy így biztonságosabban hozzájuthasson (a posta kikerülésével) Buday György *Walpurgis éjszakája*, illetve a *Faust* című „hatalmas” műveihez. Aki irigyli öccsét, amiért „első a családban otthon”. Azt reméli ugyanakkor, hogy öccse révén az Erdélyi Szépművészeti Társaság Céhénél megjelent Karácsony Benő-kötet „illusztrátori példányát” is hamarabb megkapja.

Buday Kálmán 1932 nyarán hat hetet tölt Borszéken. Így alkalma adódik elmélyülni az *Erdélyi Fiatalok* olvasásában, véleményt formálni annak közleményeiről. Balázs Ferenc, Bíró Sándor, Debreczeni László írásai ragadják meg figyelmét – a Jancsó Béláié mellett. Az 1932. július 24-én kelt leveléből az is kiderül, hogy a fiatal történetészt szenvedélyesen érdekli a székely kérdés. Pontosabban az, hogy nem „székelykedni” kell, hanem a „közös faj és kultúra” érdekében dolgozni.

Buday Kálmán a bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíjasa (1932–1934), a szegedi Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem tanársegéde (1934–1935), a Magyar Országos Levéltár őre (1935–1936). Az *Erdély történeti földrajza* váratlan halála miatt kéziratban maradt. Rómába visszatérve Buday megrendülten tudósította erről Jancsót:

„A nyáron úgy volt, hogy kimehetek Londonba, egy kongresszussal kapcsolatban. Már útban is voltam Pest felé, és Pesten ért a sürgöny, mely miatt vissza kellett térnem: szegény apám nagyon súlyos műtétjének híre. Pár nappal visszatérésem után halt meg szegény Kálmán váratlanul. Nem kell mondanom éppen Neked, hogy milyen csapás volt ez a családnak, hiszen Kálmán állott legközelebb a szüleim szívéhez. Szegény éppen pár héttel azelőtt, mikor egyszer Pesten felkerestem, említette, hogy most már elkészült az adatgyűjtéssel, és a bécsi titkos levéltár és egyéb új adatok felhasználásával most már megírja régóta tervezett nagyobb könyvét Erdély történetéről. Borzasztó volt látni nekem, a tárgyilagosnak is, hogy egy élő emberi aggyal elmúlhatott esztendőnk aszketikus munkájának egész termése és eredménye.”¹³

4. Buday György másik nagy vállalkozásáról, a *Székely népballadákról* ugyancsak Jancsó Béla értesül elsőként. Az 1935. május 12-én kelt Buday-levélben olvashatta:

„A közeli jövőben jelenik meg jól összeszámítva csaknem egy esztendei munkámat jelentő székely népballadás könyvem, melyben 47 metszet lesz. Tulajdonképp 1933 karácsonyától 1934 karácsonyáig dolgoztam ezen a munkán, sokszor többnapos megszakítással, de lényegében állandóan. Csak ihletnélküli, vergődő időszakjaimban állottam, egyébként igen rendszeresen és sokszor megfeszített erővel csináltam ezt a könyvet, mely mindenesetre döntő lesz, akár pozitív, akár negatív értelemben, egész életem művében. A balladák, mindazon kívül, mit éppen nekem, aki javíthatatlan nosztalgiával igyekszem ébren tartani és megtartani magamban mindazt, ami születésem és fiatal éveim levegőjét jelenti, erős inspirálóm volt ebben a munkában egy nő, egy fiatal és rendkívüli tehetséges táncosnő, akivel a tavalyelőtti, általunk rendezett szabadtéri Ember Tragédiája során ösmerkedtem meg.”¹⁴

⁹ Az volt a legtragikusabb számára, hogy kiutasítása után nem folytathatta Kolozsváron megalapozott limeskutatásait.

¹⁰ JANCÓS 1937, 17.

¹¹ CSEKE 2015, 31–34.

¹² BUDAY 1932.

¹³ CSEKE 2006, 178–179.

¹⁴ CSEKE 2006, 168–169.

Bauer Lilla inspirációja valósággal dinamizálja fametszeteinek korábbi „dermedt és merev tragédiás formáit”, és „szilaj jókedvvel” gazdagítja előadásmódját.¹⁵

A *Székely népballadák* darabjainak a kiválasztása tudományos igényű előmunkálatokra épült. Ami Ortutay Gyulának, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma tagjának az érdeme, aki a székely népballadák felfedezésének és felgyűjtésének történetét beágyazza az „elmúló magyar és európai hagyományok” értékrendszerébe. Akinek ez a felismerés vezeti a tollát: „A gyepűvédő, határőrző székelység hagyományvilága is pusztulóban immár. Székely népballadáink megrendítő szépségének ez ad tragikus, szorongató hátteret. S torkunkon felbukkan a Krizáék hangját, a Bartók és Kodály hangját elöntő fájdalom.”

Magam Debreczeni László tollából értesültem a „süllyedő népi élet utolsó üzenetéről”. Mégpedig a *Székely népballadák* második kiadása kapcsán, amelyik – a Londonban megjelent *Book of ballads* ötven fametszetét követően – már az 1937-es párizsi világkiállításra készült.

„Ebben a művészi keretben: a sejtelmes illusztrációkkal, e sárgás papirosra, régies számokkal hatnak igazán a maguk döbbenetes erejével és valóságával ezek a balladák. Így [...] valóban úgy érezzük, mintha régi nótafaik szájából hallanók, s érezzük azt az egész sajátos és titkos varázst, amely időtlenségük misztikumaiba visz. Lelkünkben rezonálnak azok a titkos hangok, melyeknek nyitjához az utat idegen műveltség-kutatások és talmi értékek tömkelege rázta el. Vágyunk a feleszmélésre, a süvítő tiszta havasi légre, s a tiszta víz egészségét kívánjuk. Ha zord s olykor ijesztő is a havas... [...] Nagy nyereségünk ez a könyv így, ahogy van...”¹⁶

Amikor e sorokat írta, Debreczeni nem is sejtette, hogy a világkiállítás könyvművészeti nagydíja lesz a válasz a székely balladás könyv üzenetére.

5. „Székely szívtől a világ szívéig: ez a mi utunk. Székely szívtől a világ szívéig hordjuk-visszük a székely örömet, munkát, hitet és tragédiát: az Egyetemes Élet székely szavát”¹⁷ – hirdette 1923-ban, nemzedékének fellépésekor Jancsó Béla. Kettejük közül csak Budaynak sikerült eljutnia „a világ szívéig”, jóllehet pályájuk a harmincas évek derekáig még párhuzamosan alakult. Aztán – fametszői hivatásának felfedezése után – Buday egyre átfogóbb művészeti magaslatokat hódított meg, Jancsó pedig visszaszorult az erdélyi életstratégiák – önfeláldozó mindennapi aprómunkával járó – belső köreire.

IRODALOM

BUDAY GY.

1970 Életemről, művészetemről. In: Ortutay Gy. (szerk.): *Buday György fametszetei*. Budapest, 15–28.

BUDAY K.

1932 *Báthory István erdélyi fejedelemsége. 1571–1576*. Kolozsvári-szegedi értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből 20. Szeged.

CSEKE P. (szerk.)

2006 *Buday György és Kolozsvár. Esszék, tanulmányok, levelek, visszaemlékezések*. Kolozsvár.

2015 *Jancsó Béla levelezése I. (1914–1930)*. Kolozsvár, 31–34.

DEBRECZENI L.

1937 Székely népballadák. *Erdélyi Fiatalok* 8. 2. 26.

JANCÓSÓ B.

1937 Buday Árpád. *Erdélyi Fiatalok* 8. 2. 16.

VÁSÁRHELYI Z. E.

1936 Buday György. *Pásztortűz* 17. 343–345.

¹⁵ Buday György levele Jancsó Bélának, 1935. május 12.

¹⁶ DEBRECZENI 1937, 26.

¹⁷ DEBRECZENI 1937, 26.

THE MEMORY OF THE THREE BUDAYS FROM KOLOZSVÁR (Summary)

Árpád Buday (1879–1937) was an archaeologist internationally acclaimed already during his activity in Cluj. He wanted his older son, György (1907–1990) to also become an archaeologist, so he always took him along for his field work. While the father was amazed by the culture of ancient times, the son was more interested in the landscape and the rich folk culture of the day. On the occasion of this double anniversary of the Budays, we must also mention the younger son, Kálmán (1908–1936), who in his short, yet promising life followed in his archaeologist father's footsteps, and in certain respects had a decisive influence on the artistic career of his brother György.

György Buday turned to woodcarving, which made him famous, in 1930. On his request, his younger brother had brought him tools for woodcarving from one of his academic trips to Heidelberg. Thanks to these tools, the series *The Pilgrimage of the Virgin Mary* had been completed by 1931, and gained international critical acclaim. Of the younger brother Kálmán, historian, archaeologist and archivist, we know little. In his dissertation, he wrote about the period of the Principality of Transylvania under the rule of István Báthory, and his work *The historical geography of Transylvania* remained in manuscript due to his untimely death.

Dürer's direct descendant – this is Györgyi Pécsi's characterisation of the world-famous graphic artist and printmaker György Buday. His unmatched lifework is indeed an organic part of the Hungarian and European cultural heritage, connecting the life and spiritual achievements of Hungarians from Transylvania, Hungary and the Diaspora. In the struggling years of his adulthood, as a community organizer he was passionately involved with the new spirit of the youth organizations *Erdélyi Fiatalok* (Youth of Transylvania), *Szegedi Fiatalok* (Youth of Szeged), *Válasz* (Answer). His artistic heritage places side by side the depths of folk culture, the classics of Hungarian poetry and Shakespeare's figures carrying eternal truths.

His stay in England for over fifty years only changed Buday's life circumstances, but not his "inspiration". Rather: the same material of inspiration was broadened to an "over-national" one. He followed all his life the principle, as he summarized in 1970, referring to his entire life and art: "Every single stage carries within itself everything that has preceded it, and the anticipation of everything that comes after."